

ΚΕΦΑΛΑΙΑ

δυνατή μὲ τὸν Δία: *me quoque fata regunt,— mihi dūnāmī, lēgō, ποὺ οἱ Ἑλληνες ὄνόμαζαν μοῖρα, αἴσα, πεπωμένον, εἰμαρμένη, πρόνοια, εἰδομός, κήρ, ἀνάγκη, οἱ Λατῖνοι fatum, οἱ Ἀραβες κισμέτ, οἱ ἄλλοι λαοὶ ἄλλουμενοι.* Η ἀπόδοσωπη αὐτὴ δύναμη καθορίζει τὸ μερίδιο ποὺ ἀνήκει σὲ κάθε ἄνθρωπο, τὸν κλῆρο τῆς εὐτυχίας ἢ τῆς δυστυχίας ποὺ τοῦ ἔλαχε, τὸ μῆγμα τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν ποὺ ἀποτελοῦνται ἐπαρξή του. Αὗτὸ τὸ μερίδιο εἶναι γραμμένο ἀπὸ ποὺν χωρὶς τίποτα νὰ μπορῇ νὰ ἐκτρέψῃ τὸ φεῦμα ἀπ’ τὴν κοίτη του ἢ νὰ βραχύνῃ ἢ ἐπιμηκύνῃ τὴν ἀναγκαστικὰ προδιαγεγραμμένη διάρκεια.

Ἐδῶ φαίνεται διαυγὴς ἡ πρώτη διαίσθηση—καὶ πρὸ παντὸς οἱ ἡθικὲς προεκτάσεις—μιᾶς ἵδεας ποὺ ἐπιφαίνεται μὲ μιὰ φώμη ἀληθινὰ μεταφυσικὴ σὲ πλατειὲς περιοχὲς τῆς ἀρχαίας γνώσεως καὶ ποὺ τὰ πορίσματα τὰ πιὸ βαθειὰ καὶ τὰ πιὸ ἀποκαλυπτικὰ τῆς νέας ψυχῆς τῆς δίνουν ἕνα φωμαλέο πλάτεμα ποὺ δὲν τὸ εἶχαν τότε ὑποψιαστεῖ: *Σὲ κάθε κόσμο μιὰ ἀνάγκη παίζεται ποὺ δὲν συναινεῖ ν ἀποτελεσθῆ ἀπὸ ἐλεύθερα στοιχεῖα· δλα ἀκολουθοῦν τὴν τροχιὰ ποὺ διαγράφει τὸ πεπωμένο καὶ δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ φωτοῦμε γιατί.* Η ζῶσα ἐνότητα κάθε κόσμου ἐνσαρκώνει τὸ ἀπολύτως ἀτομικὸ πεπωμένο τῆς ποὺ τὴν ὥθετι στὶς πλατειὲς λεωφόρους τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἐξελίξεως. *Όλα ἐξελίσσονται στὸν κόσμο φερόμενα ἀπὸ τὴν παντοδυναμία τοῦ πεπωμένου. Καὶ δλα στὸ Σύμπαν διατρέχονταν τὰ στάδια τῆς ἀνιούσης καὶ τῆς κατιούσης, τῆς ἀνοίξεως, τοῦ θέρους, τοῦ φθινοπώρου καὶ τοῦ χειμῶνα, τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς παρακμῆς.* Η μοῖρα εἶναι τὸ σύνολο τοῦ δυνατοῦ καὶ ἡ κινητήρια ἀρχὴ τῆς ἐκπληρώσεως του στὸ χρόνο καὶ στὸ διάστημα.

22

Η μοῖρα καθορίζει τὶς μεγάλες γραμμὲς τοῦ βίου ἐνὸς κόσμου, τὴν τροχιὰ ποὺ θὰ διαγράψῃ. Στὸ ἐσωτερικὸ ὅμως τῶν γραμμῶν αὐτῶν τὸ ποσὸν τοῦ τυχαίου καὶ τοῦ ἀποβλεπτοῦ, — ὅπως ἄλλως τε καὶ τοῦ αἰτιώδους,—εἶναι ἀνυπολόγιστο.

Μέσα στὴν κοίτη ποὺ ἔχει πάντοτε τὸ σχῆμα κύκλου, τὸ φεῦμα θὰ τρέξῃ, τὸ κῦμα τῆς ζωῆς θὰ λάμψῃ μὲ χίλια χρώματα ποὺ θὰ ἐμφανισθοῦν καὶ θὰ διαδεχθοῦν ἄλληλα,—ἀνάλογα μὲ τὶς ἐκάστοτε προϋποθέσεις τῆς ἐξελίξεως καὶ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ δυνατοῦ, προϋποθέσεις ἀστάθμητες καὶ μὴ δυνάμενες νὰ προβλεφθοῦν ἢ νὰ προσ-

διορισθοῦν,—ἄλλοτε τυχαῖα, ἄλλοτε δεμένα μὲ τὸν πεκυτὸν τῆς αἰτιότητας⁽¹⁾, καὶ θὰ σβύσουν στὴν ἐπιφάνεια τοῦ κύματος. Ἡ αἰτιώδης διαδοχὴ εἶναι μᾶλλον σπάνια. Τὰ περισσότερα φαινόμενα διαδέχονται ἄλληλα χωρὶς καμμιὰ σχέση αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος. Υπάρχει στὸν κόλπο κάθε ζωῆς τοῦ Σύμπαντος ἕνας ἀνυπολόγιστος ἀριθμὸς δυνάμειῶν των καὶ δυνατοτήτων ποὺ ἔξεπληρωθῆσαν ή θὰ ἔκπληρωθοῦν τυχαίως ή αἰτιωδῶς, ἄλλα ή ζωὴ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴ εἶναι πεπρωμένον, εἶναι ἀμετάκλητος. Ο αἰτιώδης πεκυτὸς καὶ η διαδοχὴ τῶν τυχαίων δὲν ὑπάρχουν παρὰ στὴν παλίρροια τῆς κοσμικῆς ἐπιφάνειας: στὸ βάθος ἐπικρατεῖ πάντοτε ή ἀναγκαιότητα καὶ ὁ νόμος τῆς Μοίρας. Ἡ ἀπειρη ποικιλία τῶν μορφῶν καὶ τῶν φαινομένων τῆς ἐπιφάνειας εἶναι σὰν σταγόνες δροσιᾶς,— δὲν μένουν παρὰ μιὰ στιγμὴ. ἔξατμίζονται καὶ δὲν ἐπιστρέφουν ποτέ· εἶναι σὰν τὰ φιδινοπωρινὰ σύννεφα ποὺ ἔμφανίζονται μιὰ στιγμὴ καὶ δὲν ὑπάρχουν πλέον· εἶναι σὰν τοὺς ἀφροὺς καὶ τοὺς μικροὺς πίδακες ποὺ ἔμφανίζονται μιὰ στιγμὴ καὶ σβύνουν ἐπάνω στὴν ἐπιφάνεια τοῦ κύματος. Ἡ στιγμιαία τους ὑπαρξὴ προέρχεται ή ἀπὸ σχέση ἀπλῆς διαδοχῆς — «τύχης» — ή ἀπὸ σχέση αἰτιότητας — «αἰτιώδων διαδοχῆς». Κάθε «τυχαῖο» εἶναι μιὰ νέα καὶ ἀπρόβλεπτη μορφὴ ποὺ προστίθεται σ' ὅ,τι ὑπῆρχε ή ἔσβυσε πρίν: εἶναι ἀπρόβλεπτη στιγμὴ μιᾶς ἐκτυλισσόμενης ἀνέκκλιτης ίστορίας. Κάθε «αἰτιώδες» εἶναι μιὰ σειρὰ φαινομένων συνδεόμενων μεταξύ τους μὲ τὴ σχέση αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος: εἶναι προβλεπτὲς στιγμὲς μιᾶς ἐπίσης ἀνέκκλιτης ἐσωτερικὴς ίστορίας.

Ἡ αἰτιότητα δὲν εἶναι συνεπῶς οἰζικὴ καὶ ἀνεξαίρετη. Ἡ ίδεα τῆς γενικῆς καὶ οἰζικῆς αἰτιότητας — γενίκευση τοῦ αἰτιώδους πεκυτοῦ ποὺ μᾶς δίνει ή παρατήρηση — γεννήθηκε ἀπὸ μιὰ ἀνάγκη ἀντιπερισπασμοῦ στὴν ίδεα τῆς μοίρας ποὺ ή ἔννοιά της μᾶς εἶναι

(1) Αἰτιότητα σημαίνει αὐστηρὴ ἄλληλουχία αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος: εἶναι ὁ δεσμὸς ποὺ ἔνώνει δύο φαινόμενα καὶ ποὺ κάνει τὸ ἕνα «αἴτιο» καὶ τὸ ἄλλο «ἀποτέλεσμα». εἶναι η μυστηριώδης δύναμη μὲ καὶ χάρη στὴν ὅποια τὸ ἕνα παρήγαγε ή ἀπλῶς προκάλεσε τὸ ἄλλο. Κάθε φαινόμενο, κάθε ὑπαρξη ποὺ ἀρχίζει ἔχει ἀναγκαῖως μιὰ αἰτία. Κάθε ἄλλαγή προϋποθέτει μιὰ δύναμη ποὺ τὴν παρήγαγε καὶ τὴν προσδιορίζει. — Ἐπιφυλάσσομαι, σ' ἕνα ίδιαίτερο δοκιμιο, νὰ ἐμβαθύνω περισσότερο στὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητας, νὰ ἔξετάσω προπαντὸς τὶς λύσεις τοῦ Hume καὶ τοῦ Kant, καὶ ν' ἀναζητήσω τέλος τὴ γενικὴ ἐκείνη ἀποψη ποὺ προσαρμόζεται καλλίτερα στὶς θεμελειώδεις σκέψεις αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ

σαφής μὲ μιὰ ἄμεση ἐσωτερικὴ βεβαιότητα, ἀλλὰ μᾶς εἶναι ἀδύνατο νὰ τὴν πολιορκήσωμε ἀπὸ πιὸ κοντὰ μὲ μιὰ ἔξήγηση, μ' ἓνα ἀκριβῆ δρισμό, μ' ἓνα σύστημα τῆς ἀφηρημένης σκέψεως. Εἶναι ἐκλογίκευση τῆς μοίρας, ἥ ἀντανάκλασή της σὲ διανοητικὲς μορφές. Εἶναι ἡ προσπάθεια ν' ἀποτινᾶξουμε τὸν ἔφιάλτη τοῦ πεπρωμένου, τὴν εἰκόνα ἐνὸς κόσμου ποὺ ἔχει τὴ σημασία ἀνέκκλιτου,—ἥ προσπάθεια ν' ἀπωθήσουμε τὸ πεπρωμένο ἔξω τῶν δρίων ἐνὸς κόσμου ἥ ἐνὸς μακροκόσμου ποὺ τὸν δημιουργοῦμε γιὰ μᾶς καὶ ὅπου μόνον ἥ διάνοια μπορεῖ νὰ κινήται ἀνετα καὶ ν' ἀναπνέῃ, χωρὶς τὸ αἴσθημα τῆς πιέσεως ἥ τῆς ἀσφυξίας⁽¹⁾.

‘Η αἰτιότητα, θεωμένη ἐξ ἀπόπτου, δὲν ἐφαρμόζεται καὶ δὲν ἐπικρατεῖ παὸδ σ' ὁρισμένα διαστήματα τῆς διαδρομῆς. Αὐτὸ στὸ βάθος τὸ βεβαιώνει ἥ νέα ἐπιστήμη μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῶν ἐννοιῶν τῆς πιθανότητας⁽²⁾ καὶ τοῦ στατιστικοῦ—«πιθανοῦ»—νόμου ποὺ ἀντικατέστησαν τὴν αὐστηρὴ ἀλληλουχία τῶν αἰτιωδῶν διαδοχῶν καὶ τοὺς ἀκριβεῖς μαθηματικοὺς νόμους.

“Ἄλλοτε, χθὲς ἀκόμη, ἥ πίστη πρὸς τὴ οἰζικὴ αἰτιότητα, τὴν αὐστηρὴ ἀκρίβεια τῶν νόμων, ἐπεβάλλετο «αὐθιόρμητα» σ' ὅλες τὶς διάνοιες, ἐφηρμόζετο «σ' ὅλα» τὰ φαινόμενα· ἥταν, μ' ἓνα λόγο, «ἀναγκαία» καὶ «παγκόσμια». Γύρω, ἐδῶ, ἐκεῖ, παντοῦ, δ «σοφὸς»—καὶ δ συστηματικὸς «φιλόσοφος»—ἔβλεπε μιὰ αὐστηρὴ ἀλυσσοίδα αἰτίων καὶ αἰτιατῶν. Τίποτα δὲν ἥταν τυχαῖο, ἀπολύτως νέο, ἀποδόβλεπτο· δλα ἥταν «ἀποτελέσματα» ποὺ εἶχαν τὴ οἶζα τους στοὺς κόλπους τῶν «αἰτιῶν» των, ποὺ δχι μόνον τὰ παρήγαγον ἀλλὰ καὶ τὰ προσδιόριζαν ἀκριβῶς καὶ ἀποκλειστικῶς. Ο νέος «σοφὸς» ἔχασε ἵαφνικὰ τὴν πίστη αὐτῆς,—καὶ μαζί της ἔχασε κι' αὐτὴ τὸ «παγκόσμιο» καὶ «ἀναγκαῖο» κῦρος της! Κανεὶς περίπου τώρα δὲν πιστεύει στὸ ἀνέκκλιτο καὶ ἀνεξαίρετο τῆς αἰτιότητας. Η πιθανότητα γλυστράει

(1) Η σκέψη μας, στὴν καθαρῶς λογική της μορφή, ἀποστρέφεται τὸ ἀκατανόητο καὶ τὸ ἀπωθεῖ καλυπτόμενη πίσω ἀπὸ τὰ ἀσφαλῆ προχώματα τῶν ἀρχῶν, τῶν νόμων καὶ τῶν κατηγοριῶν τῆς νοήσεως. Ο «καθαρὸς λόγος» κινεῖται μέσα στὸν ἑαυτό του καὶ καμμιὰ διάταση, καμμιὰ πρὸς τὰ ἔξω ἔλεη δὲν μπορεῖ νὰ τὸν ἀναγκάσῃ νὰ βγῇ ἀπὸ τὰ δριά του ἥ νὰ παραδεχθῇ κὰν πῶς ὑπάρχουν τέτοια δρια.

(2) Η θεωρία τῶν πιθανοτήτων ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ὑψηλὰ καὶ λεπτὰ θέματα τῆς νέας ἐπιστημονικῆς καὶ φιλοσοφικῆς σκέψεως. Καὶ εἶναι τὸ ἀντικείμενο μιᾶς μελέτης ποὺ ἐλπίζω νὰ δῇ τὸ φῶς μαζὶ μὲ ἄλλες ἀδελφές μελέτες ποὺ συμπληρώνουν καὶ σαφηνίζουν αὐτὸ τὸ πρῶτο δοκίμιο...

καὶ ἐπιβάλλεται παντοῦ. Τὸ πρόβλημα τῆς αἰτιότητας, δηλαδὴ τῆς αὐστηρῆς ἀλληλουχίας τῶν αἰτιῶν καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων, στρέφεται γύρω ἀπὸ τὴν ἴδεα τῆς πιθανότητας. Ἡ μοῖρα ἔξυπνησε στὰ μάτια τῶν σοφῶν.

23

Εἴπα ὅτι ἡ αἰτιότητα δὲν ἔπικρατεῖ παρὰ σ' ὠρισμένα διαστήματα τῆς διαδρομῆς, ή μᾶλλον τῆς ἐκπληρώσεως. Προσθέτω, μολονότι ὁ διορατικὸς όταν τὸ ἔχει σκεφθεῖ, ὅτι καὶ ὁ αἰτιώδης αὐτὸς σύνδεσμος ὠρισμένων γεγονότων — ἡ λέξη στὴ σημασία της τὴν πιὸ γενικὴ — τῆς κοσμικῆς ζωῆς, εἶναι ἕνα τυχαῖο ποὺ ἡ ἔννοια του δὲν μπορεῖ ἀκριβέστερα νὰ προσδιοριστῇ. Ἡ ζωὴ τοῦ κόσμου ἀκολουθῶντας πιστὰ τὴν κατεύθυνση ποὺ διαγράφει ἡ μοῖρα του, ἐκπληρώνεται — πρέπει νὰ τὸ ἐπαναλάβω — μὲ τὸ δόπο ποὺ δὲν μπορεῖ ν' ἀναχθῇ στοὺς μηχανικοὺς καὶ μαθηματικῶς ἀναγκαίους «νόμους» τῆς φύσεως. Ἡ λογικὴ της εἶναι μιὰ λογικὴ δυναμικὴ καὶ ζῶσα ποὺ φαίνεται — νὰ πῶ ἔτσι — παράλογη στοὺς θεωρητικοὺς ποὺ ἔσυνθισαν νὰ ἐφαρμόζουν στὰ φυσικὰ καὶ ζωτικὰ φαινόμενα μιὰ λογικὴ μηχανικὴ, τεχνικὴ, στατικὴ. Τὸ πραγματικό, σ' ὅτι ἔχει τὸ οὐσιῶδες, μοναδικὸ καὶ ζωντανό, παρουσιάζει ἀπροσμέτρητες ἀναγλυφές, πολύπλοκους συνδυασμούς, ἀνωμαλίες καὶ ἀταξίες ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ἔξηγηθοῦν μὲ τὴ λογικὴ τῆς μαθηματικῆς συμβολικῆς ἢ μὲ τὴ λογικὴ τῆς αὐστηρῆς τελεολογίας. Μεταξὺ τῶν ἀπροσμέτρητων τυχαίων τῆς ἐπιφάνειας ἐπιτελοῦνται κάθε στιγμὴ ἀνταλλαγὲς παραεμφερεῖς μὲ τὰ φαινόμενα τῆς ἐνδοσμώσεως. Καὶ ἐν γένει ὁ οιζικὸς τελολογισμὸς — δπως ὁ οιζικὸς «αἰτιώδης» μηχανισμὸς — ἐμφανίζεται στὸ ἐσωτερικὸ μάτι προβληματικός, ἐὰν ὅχι ἀνυπόστατος.

Εἶναι πολὺ προσφιλῆς ἡ ἴδεα τῆς οιζικῆς τελεότητας στοὺς συστηματικοὺς θεωρητικούς καὶ στοὺς ἀνώτερους ἐν γένει λογικούς. Τὰ τελικὰ αἴτια, στὸ πληροφορημένο μάτι τους, εἶναι δεσπόζουσες δυνάμεις τῆς παγκόσμιας ζωῆς. Εὐθυγραμμίζουν, μὲ μιὰ ἐπιδεξιότητα ποὺ ἐμπνέει στοὺς ἀμύητους τὸ θαυμασμό, δλες τὶς ἀναγλυφὲς καὶ τὶς ἀνωμαλίες τοῦ ἐδάφους, γιὰ νὰ τοποθετήσουν στὴν διαλῆ ἐπιφάνεια ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὶς ἐπεμβάσεις τους συστήματα ἀναφορῶν εἰς μέσα καὶ σκοποὺς ποὺ ἀνήκει στὸ μεταφυσικὸ νὰ καθορίσῃ τὶς συντεταγμένες τους. Ἀλλὰ πρέπει κανεὶς νὰ κλίνει — δπως αὐτοὶ — τὰ μάτια σ' ἕνα μεγάλο πλῆθος γεγονότων, στὴν καταπληκτικὴ ποικιλία τῶν φαινομένων καὶ στὴν ἀφειδία τῶν ἀνώφελων

ΚΕΦΑΛΑΙΑ

λεπτομερειῶν, σ' ὅλα αὐτὰ τὰ λάθη καὶ τὶς ἀδεξιότητες, τοὺς δισταγμοὺς καὶ τὰ ἀδιέξιδα, τὴν καταδυπάνηση χαμένων δυνάμεων, γιὰ νὰ παραδεχτῇ τὴν ὑπαρξην ὠρισμένων σκοπῶν, ποὺ ἡ φύση ἀλλως τε θὰ τοὺς ἔφευγε εὔκολα ἐὰν τοὺς ἔγνωριζε καὶ ἐὰν πράγματι ὑπῆρχαν. "Οχι! "Ολη αὐτὴ ἡ προφανής ἀταξία, ποὺ εἶναι διαγῆς στὰ μάτια τοῦ προσεκτικοῦ καὶ ἀπροκατάληπτου παρατηρητοῦ, δὲν μπορεῖ νὰ ἔξηγηθῇ μὲ τὴν δμοιότητα ἢ τὴν ἐνότητα τοῦ σκοποῦ, ἀλλὰ μόνο μὲ τὴν ταυτότητα τοῦ πεπρωμένου.

Τὸ πεπρωμένο —ἢ ἡ μοῖρα—εἶναι ἡ τελευταία ἔξηγηση ὅλων τῶν φαινομένων τοῦ εἴναι. Εἶναι δὲ ἀληθινὸς τρόπος ὑπάρξεως τῆς ζωνιανῆς πραγματικότητας. Τὰ τυχαῖα, τὰ αἰτιώδη,—καὶ ἐνίοτε τὰ δεμένα μὲ σκοπούς,—εἶναι ἐπεισόδια τῆς ἐπιφάνειας. Δὲν κάνουν ἐποχές. Εἶναι προϊόντα τῶν ἐποχῶν, ποὺ εἶναι προϊόντα τῆς μοίρας. Μποροῦν ἔξει ἄλλου, σὲ τελευταία ἀνάλυση, νὰ ἀναχθοῦν σὲ μιὰ τελευταία καὶ συνοριακὴ ἔννοια, στὴν τύχη.

24

Μᾶς μένει ἔνα τελευταῖο βῆμα σ' αὐτὸ τὸ δύσβατο δρόμο, δηλαδὴ νὰ δώσουμε μὲ μιὰ ἔννοια ἀκριβῆ τὴ μεταφυσικὴ οὐσία τοῦ χρόνου, τῆς διάρκειας, τῆς μυστηριώδους κατευθύνσεως, ποὺ ἔχουν μιὰ σημασία βαθειὰ καὶ οὐσιαστικὴ γιὰ δ.τι ζεῖ καὶ ἔξελίσσεται.

Ἐὰν οἱ σκέψεις ποὺ ἀνέπτυξα πρὸν γι' αὐτὴν τὴν ἀνεξήγητη —λογικὰ—μοῖρα ποὺ δεσπόζει σ' ὅλες τὶς περιοχὲς τοῦ εἴναι, μᾶς ἔχαναν νὰ συλλάβουμε τὴν ἔννοιά της τὴν πιὸ βαθειὰ καὶ περίπου ἀκριβῆ, τότε οἱ σκέψεις ποὺ ἀκολουθοῦν θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ καταλάβουμε ἐπίσης καὶ νὰ πολιορκήσουμε ἀπὸ κοντὰ τὸ αἴνιγμα τῆς ἀνεπίστροφης διάρκειας καὶ τοῦ ζωντανοῦ χρόνου.

Ο χρόνος—καὶ δὲν ἔννοῶ, μὰ βέβαια ὅχι, τὸ χρόνο ποὺ εἶναι ἀπλῆ διαδοχὴ στιγμῶν, καὶ ποὺ εἶναι μακρὺν ἀπὸ τὸ νὰ παριστᾶ τὸ ἀρχικὸ φαινόμενο, ἀκόμη περισσότερο τὸ χρόνο τοῦ φυσικοῦ ἢ τὸ χρόνο-κατηγορία τῶν οἰκοδόμων τοῦ a priori (¹), ἀλλὰ τὸν πρω-

(¹) Τὸ σχῆμα τοῦ Κάντ, ποὺ παρουσιάζει τὸ χρόνο ὡς ἐνόραση ἐκ τῶν προτέρων ἀνώτερη ἀπὸ τὴν ἐμπειρία καὶ ἀναγκαία γιὰ τὴν ἐμπειρία, θὰ μὲ ἀπασχολήσῃ—μαζὶ μὲ ἄλλα προβλήματα δεμένα μὲ τὴ βαθειὰ σημασία τοῦ χρόνου—σ' ἔνα ἰδιαίτερο δοκίμιο.

ΟΚΤΩ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΑ

ταοχικὸ καὶ αὐθεντικὸ χρόνο, τὸν ὑποστατικὸ ρέοντα χρόνο ποὺ ἀντικατοπτρίζει πιστὰ τὸ βαθὺ χαρακτῆρα τῆς μοίρας,—διαποτίζει κάθε μορφὴ τοῦ εἶναι, ἀπλώνεται ἡ συσφίγγεται παντοῦ, καταλαμβάνει ὅλο τὸ μῆκος τοῦ σύμπαντος, ἐμφιλοχωρεῖ σὲ κάθε ἀτομοκόσμο, σ' ὅλο τὸ ρεῦμα τῶν δυνατοτήτων ποὺ ἐκπληρώνει ἡ ζωὴ, σ' ὅλη τὴν ὑψηλὴν δυναμικὴν τῶν μόρφων. Παντοῦ, γύρῳ μας, κοντά ἡ μακραί, ὅπου γεννᾶται, ἔξελισσεται, ώριμάζει μιὰ μορφολογικὴ μονότητα, εἶναι παρών, παλλόμενος καὶ ἀσύλληπτος, ροϊκός. Μάταια στὸ ροῦ του προσπαθοῦμε νὰ ἐπιβάλλουμε μιὰ στερεότητα, ἔναν σκελετὸ ποὺ νὰ τὸν ὑποβαστάζῃ καὶ νὰ τὸν δρίζῃ. ‘Ο χρόνος εἶναι, — ἐὰν θελήσουμε νὰ τὸν παρατηρήσουμε καθ' ἔαυτόν, — ἔνα ἀπεριόριστο, ἔνα ἀσύλληπτο κάτι, συνυφασμένο μὲ τὴ διάρκεια καὶ τὴ ζωὴ τῶν κόσμων-μονάδων. Συνυπόστατος στὴν ἔξελιξη καὶ στὸ γίγνεσθαι, στὴν ἀνάπτυξη καὶ στὴν παρακμή, στὴν ἀνιοῦσα καὶ στὴν κατιοῦσα, στὴν παλίρροια καὶ στὴν ἀμπωτὴ τῶν φυσικῶν προχωρημάτων, σ' ὅλα τὰ γενονότα τὰ μυστηριωδῶς πλεγμένα τῆς ζωῆς, καταγράφει τὶς μεταβολές, τοὺς παρέχει τὸ βαθὺ τους ὀνεπίστροφο χαρακτῆρα, τὴ ρέουσα κατεύθυνση, τὸ ρυθμό τους τὸν πιὸ ἐσωτερικό.

‘Ο χρόνος ως τέτοιος δὲν δρίζεται. ‘Ακόμη περισσότερο : δὲν μπορεῖ νὰ διδαχθῇ μὲ τὶς λέξεις, μὲ τοὺς δρισμοὺς καὶ τὶς ἀποδείξεις. Τὸν ζοῦμε ἀμεσα, τὸν νοιώθουμε ἐσωτερικὰ μὲ τὴν ἀμεση ἀντίληψη τῆς διαδοχῆς, τῆς παρόδου, τῆς μοιραίας κατευθύνσεως τοῦ εἶναι, τῆς διάρκειας. Εἶναι αὐτὸ ποὺ—στὴ μυστικὴ καὶ παραστατικὴ γλῶσσα τοῦ ‘Αγίου Αὐγουστίνου, «si nemo ex me quaerat, scio si quaerenti explicare velim nescio» (‘Ἐξομολογήσεις, VI, XI, 14). Ποιὸς θὰ μπορέσῃ νὰ τὸν δρίσῃ ; Καὶ γιατί τάχα νὰ τὸ ἐπιχειρήσῃ ἀφοῦ ὅλοι οἱ ἀνθρώποι συλλαμβάνουν μὲ διαύγεια τὶ σημαίνει χρόνος, βυθιζόμενοι ἀπλῶς στὴν ἔννοια καὶ στὴ μελωδία αὐτῆς τῆς λέξεως ; (¹) Τὸ χρόνο τὸν ζοῦμε ἀμεσα, εἴμεθα καταχωρημένοι στὸ ρεῦμα του, κιλοῦμε μαζί του, εἴμεινα χρόνος ἐνῷ ζοῦμε. Κάθε πράξη μας ὅταν γίνεται στὸ παρόν εἶναι τὸ «τώρα» ποὺ ξεχωρίζει ἀπὸ τὸ «πρὸν» ὅπως προϋπήρξε «ἔπειτα» —καὶ ἀπὸ ἔδω πηγάζει ἡ σχηματικὴ διαίρεση τοῦ χρόνου ποὺ τὸν διαχωρίζει σὲ παρελθόν, παρόν καὶ μέλλον.

(¹) Εἶμαι μὲ τὴν ἐντύπωση μιᾶς ώραίας σελίδας τοῦ Πασκάλ («*l'esprit géométrique*», Ed. Brunschvicg, p. 170).

ΚΕΦΑΛΑΙΑ

Γεννώμεθα μέσα στή μαγεία τοῦ χρόνου. "Η ἀναπνοή μας ποὺ ἀντηχεῖ στή συνείδησή μας, οἱ χτύποι τῆς καρδιᾶς μας, οἱ εἰκόνες ποὺ παρέχονται ὅπως οἱ σκιὲς τοῦ πλαιτωγικοῦ ἄντρου ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ πνεῦμα μας, τὰ φαινόμενα τοῦ εἶκαν ποὺ ἀλληλοδιαδέχονται..., δλα μᾶς δίνουν τὸ ἀσφαλὲς καὶ συγκεκριμένο αἴσθημα ποὺ σ' ὅλες τὶς ἀνώτερες γλῶσσες προσπαθοῦν νὰ προσδιορίσουν πνευματικὰ μὲ τὶς λέξεις χρόνος, διάρκεια, πάροδος, κατεύθυνση.

Τὸ χρόνο, τὸ ἐπαναλαμβάνω, τὸν πειραματιζόμαστε μέσα μας ἐνῷ ζιῦμε. Καὶ ὅσθ περισσότερο ἐμβαθύνουμε στή φύση του τόσο καλλίτερα κατανοοῦμε ὅτι σημαίνει προπαντὸς διάρκεια, κατεύθυνση, ροῦς, ἀνεπιστροφιος πρόοδος τοῦ παρελθόντος ποὺ κατατρέγει μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ παρόντος τὸ μέλλον - ἀνερχόμενη τὸ ἀνιὸν τόξον τῆς ζωῆς καὶ κατερχόμενη τὸ κατιόν. "Οτι εἶναι δ ὁρθμὸς τοῦ κόσμου—δ ἕδιος δ ροῦς του, ἡ διαδοχή, ἡ κατεύθυνση, ἡ πάροδος, ἡ ἀλλαγή, τὸ ποτὲ πειὰ (ποὺ μᾶς γεμίζει τόσες φορὲς ἀπὸ πίκρα, ταπείνωση καὶ λαχτάρα γιὰ τὸ αἰώνιο ποὺ τὸ θέλουμε παρὸν ἐπ' ἀπειρον ὅχι ἀπειρη διάρκεια ἦ, ἔστω, διάρκεια ποὺ νὰ τὴν ἀντιστρέψουμε κατὰ βιούληση καὶ νὰ μεταφερώμεθα σὲ κάθε σημεῖο της πίσω ἥ ἐμπρὸς). "Οτι εἶναι δ μυστηριώδης χαραχτῆρας τῆς κατευθύνσεως καὶ τῆς αὐστηρῆς καὶ ἀναγκαίας διαδοχῆς ὅπως ἔκδηλωνται στὸν ἑνιαῖο καὶ ἀδιαιρετο βίο τοῦ κόσμου. "Οτι στὸ τρίσβαθό του εἶναι δ ἕδιος μὲ τὴ μοῖρα.

"Ο πραγματικὸς χρόνος, δὲν εἶναι συνεπῶς ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴ διάρκεια τῶν κόσμων. Δὲν ὑπάρχει δ tempus absolutus sive duratio τοῦ Νεύτωνος. "Ο χρόνος γεννᾶται — νὰ πῶ ξεσι — συγχρόνως μὲ τὴν ἔναρξη τῆς ζωῆς τῶν κόσμων καὶ μόνον ὅταν «διαρρεύσῃ» ἡ ζωὴ αὐτὴ μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ως «δεδομένος». "Ο Descartes ἔλεγε ὅτι δ χρόνος εἶναι δ ἕδιος μὲ τὰ πράγματα καὶ ὅτι ὅταν τὸν ἀφαιρέσουμε ἀπὸ κεῖ δὲν ὑπάρχει πειά. Πράγματι, ἔξω ἀπὸ τὴν ἀληθινὴ καὶ αὐθεντικὴ διάρκεια τῶν πραγμάτων δὲν εἶναι παρὰ ἔνας τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι.

Βεβαιώνω λοιπὸν χωρὶς νὰ ἐπεκταθῶ σ' ἀναλύσεις ποὺ δὲν τὶς ἐπιτρέπουν τὰ σιενὰ δρια καὶ δ συγκεκριμένος (κοὶ προφανῆς) σκοπὸς αὐτῆς τῆς μελέτης—ὅτι δ χρόνος δὲν εἶναι ἔνα ἀπόλυτο κάτιο ἢ μιὰ διμοιδοφορη ποσότητα· εἶναι ἡ ἔκφραση τοῦ γεγονότος τοῦ εἶναι· αὐτὸς τοῦτος δ χαραχτῆρας τῆς μοίρας· ἡ διάσταση ἐπὶ τέλοις δπιν τὸ εἶναι ἐκπληρώνεται καὶ ζεῖ. "Υπάρχειν εἶναι διαρκεῖν Καὶ συνεπῶς ἡ βαθειὰ σημασία τοῦ χρόνου εἶναι στενὰ δεμένη μὲ τὴ

ΟΚΤΩ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΑ

σημασία τῆς ὑπάρχεως ἐν γένει ποὺ εἶναι ἔστραμμένη πρὸς μιὰ ἀνεπίστροφη κατεύθυνση, πρὸς τὴν κατεύθυνση ποὺ διαγράφει στὰ μάτια μας ὁ πρωταρχικὸς καὶ αὐθεντικὸς χρόνος, ἔκφραση καὶ αὐστηρὴ συνέπεια τῆς μοίρας.

‘Ο ποιητὴς διαισθάνεται ἀμυδρὰ ἄντα ποὺ σκέπτεται ἐδῶ ὁ φιλόσοφος :

*Aspice convexo nutantem pondere mundum
Terasque, troctusque maris, cælumque profundum ;
Aspice venturo lætantur ut omnia sæclo.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΦΙΛΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: AN. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

**ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ, ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ
ΤΗΣ ΕΠΙΓΕΙΑΣ ΖΩΗΣ**

Ε.γ.δ της Κ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΟΚΤΩ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: AN. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

E.Y.D πλ.Κ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

‘Η γένεση ἐνὸς πλανῆτου,—ἀποτέλεσμα τῆς δργανικῆς διακλαδώσεως κάθε ἀνώτερου κόσμου⁽¹⁾ — εἶναι περίπου ἔνα θαῦμα ποὺ ἡ βαθύτερη ἔννοια τοῦ πῶς καὶ τοῦ πότε εἶναι ἀδύνατο νὰ προσδιοριστῇ ἀκριβῶς. Ὁ δργανισμὸς νέος γενειέται ἔστρεψη καὶ ἀποχωρίζεται ἀπ’ τὴν πηγή του, συγκροτεῖ μιὰ ὀλότητα, μιὰ μονάδα ποὺ ζεῖ, διαμορφώνεται ἔσωτερικά καὶ ἔξωτερικά, ἀποκτᾶ μιὰ δική της φυσιογνωμία, μιὰ δική της μορφὴ καὶ ἴστορία, ἀλλὰ χωρὶς νὰ χάνῃ ποτὲ τὴν πλήρη της ἔξαρτηση ἀπὸ τὴν φύσια της, ἀπὸ τὴν γενικὴ ζωὴν τοῦ κόσμου καὶ τὴν πρώτη μοῖρα. Εἶναι ἔνας δργανισμὸς μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ ἀνώτερου δργανισμοῦ,—καὶ μόνο στοὺς κόλπους αὐτοῦ τοῦ τελευταίου μπορεῖ ν’ ἀνθίσῃ καὶ ν’ ἀναπτυχθῇ. ‘Οπως δὲ κλῶνος ἐνὸς δέντρου ποὺ εἶναι δεμένος μὲ τὸν κορμὸν καὶ τὴν φύσια του, καὶ εἶναι ἀδύνατο νὰ ζήσῃ μόνος του κι ἀπ’ τὸν ἑαυτό του. ‘Οπως τὸ φυτὸ ποὺ εἶναι δεμένο μὲ τὴν φύσια του καὶ μὲ τὸ ἔδαφος — καὶ παραδομένο οτὶς κοσμικὲς δυνάμεις.

Οἱ ἔννέα πλανῆτες τοῦ ἥλιακοῦ συστήματος, — ὅλοι τῆς ἔδιας κατασκευῆς, τοῦ ἔδιου εἴδους ἔξελίξεως, αὐστηρῆς διαδοχῆς καὶ διάρκειας, — εἶναι δργανισμοὶ αὐτῆς τῆς τάξεως. ‘Η γέννησή τους

(1) Οἱ ἀνώτεροι κόσμοι εἶναι οἱ καλλίτερα ἐγκλιματισμένοι στὸ μητρικὸ χῶρο, οἱ καλλίτερα πλασμένοι γιὰ ν’ ἀναπτυχθοῦν καὶ νὰ ὠριμάσουν, ἐκεῖνοι ποὺ κλίνουν τὴν πιὸ δυνατὴν ὁμηρησην πρὸς τὰ πρόσω, ὡστε νὰ μποροῦν νὰ ἵππεύσουν ἐπάνω σ’ ὅλες τὶς φάσεις καὶ σ’ ὅλες τὶς ἐποχὲς ἢ περιόδους τοῦ μοιραίου ἀρτιου κύκλου. (Πρβ. τὴν ὑποσημείωση τῆς σελ. 59).

ΟΚΤΩ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΑ

δὲν εἶναι προϊὸν τύχης. Εἶναι τὸ ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα τῆς ὁργανικῆς ἀναπτύξεως τοῦ κόσμου καὶ παρήχθησαν σ' ἐποχὴς αὐστηρῶς ὠρισμένες ποὺ φαίνεται — ἀπὸ μιὰ εἰδικὴ τούλαχιστον σκοπιὰ — ν' ἀνταποκρίνονται στὶς διαδοχικὲς φάσεις τῆς συστολῆς καὶ τῆς βαθμιαίας ψύξεως τοῦ "Ηλιου. "Υπάρχει μιὰ δμοιότητα μεταξὺ τῶν πλανητῶν αὐτῶν, ἐπισημασμένη ἀπὸ ὅλους τοὺς παρατηρητὰς τοῦ οὐρανοῦ. Διατρέχουν δλοι τὶς ἔδεις φάσεις ἢ περιόδους ἔξελίξεως, τὶς ἔδεις ἐποχὴς — ἐσωτερικὰ ἀναγκαῖες — νεότητας, ὠριμότητας, παρακμῆς, — καὶ μόνο ὡς πρὸς τὸ tempo ἀναπτύξεως, βραδύτερο στοὺς μεγάλους ἐξωτερικοὺς πλανῆτες — δανείζομαι τὴν ἀστρονομικὴ ἔκφραση — καὶ ταχύτερο στὸν "Αρη, στὴ γῆ καὶ στοὺς ἐσωτερικοὺς πλανῆτες, διαφέρουν μεταξύ τους. Οἱ ἀλυσίδες τῶν βουνῶν, τ' ἀνοιξιτικὰ τοπεῖα, οἱ ἔφοροι κάμποι, οἱ πλατειὲς θάλασσες μὲ τὸ σᾶλο τῶν κυμάτων καὶ τῶν θυελλῶν, τὰ ἡπειρωτικὰ ἐδάφη καὶ τὰ νησιὰ φωτεινῶν ἀρχιπέλαγων, οἱ λίμνες, οἱ ποταμοί, οἱ ὄρμοι καὶ τὸ ἀπειρο τῶν ἄμμων, τὰ κινούμενα σύννεφα καὶ οἱ θύσιαι, οἱ ξανθές, πορφυρὲς ἢ σκοτεινὲς ἀποχρώσεις δειλινῶν ποὺ φρικιοῦν ἀπὸ μελαγχολία καὶ πρωΐνῶν ποὺ λάμπουν ἀπὸ χαρά,,.. δλες αὐτὲς οἱ εἰκόνες καὶ οἱ μορφὲς ποὺ ἡ ὠμορφιά τους καὶ ἡ μαγεία τους δὲν μποροῦν πράγματι νὰ μεταφρασθοῦν σ' ἄλλῃ γλῶσσᾳ ἀπὸ τὸ χρῶμα, τὴν προοπτική, τὸ ρυθμό, τὴν ἀρμονία καὶ τὴ μελωδία τῶν ζωγράφων, τῶν ποιητῶν καὶ τῶν μουσικῶν,,.. ὑπάρχουν στὶς ἐπιφάνειες τῶν μικρῶν πλανητῶν— καὶ τῶν διορυφόρων— καὶ θὺ στολίσουν ἀναμφιβόλως μιὰ μέρα τοὺς πλανῆτες ἐκείνους ἢ συμβολικὴ τῶν ἀστρονόμων τοὺς ὀνομάζει Δία, Κρόνο, Οὐρανό, Ποσειδῶνα..— ποὺ τὸ βραδὺ τείπρο τῆς ἀναπτύξεώς των δὲν τοὺς ἔφερε ἀκόμη στὸ στάδιο τῆς ὠριμότητας ποὺ διατρέχει σήμερα ἡ γῆ.

Οἱ πλανῆτες εἶναι ζωντανοὶ ὁργανισμοί. Καθένας ἔχει περιωρισμένη διάρκεια, ὠρισμένη φυσιογνωμία, ὠρισμένα ἀνθη καὶ καρποὺς ποὺ βλαστάνουν, ὠριμάζουν, μαραίνονται καὶ ἔξαρανίζονται χωρὶς πιθανότητα ἐπιστροφῆς. Καθένας διατρέχει μὲ μιὰ ἀναγκαιότητα πολὺ βαθειὰ τὶς ἔξελικτικὲς φάσεις τῆς ἀνοίξεως, τῆς νεότητας, τῆς ὠριμότητας, τῆς παρακμῆς. Μιὰ ὑπαρξη νέα ἐμφανίζεται στὰ πρῶτα σκιωτήματα τῆς αὐτοτελοῦς ζωῆς τῆς γῆς. Τώρα οἱ γραμμὲς τῆς φυσιογνωμίας της εἶναι σταθερὲς καὶ αὐστηρές: αὐτὲς οἱ μεγάλες ἡπειρωτικὲς ἐκτάσεις μὲ τὴ διαδοχὴ τῶν γελαστῶν κάμπων, μὲ τὶς ἀλυσίδες τῶν βουνῶν, μὲ τὶς μεγάλες λίμνες ποὺ ἀντανακλοῦν

ΚΕΦΑΛΑΙΑ

τὰ ἥλιοφώτιστα μάκρη, μὲ τὶς ἀμμώδεις παραλίες καὶ τοὺς κάθετους βράχους, μὲ τὰ ἔσαινα λειβάδια καὶ τὰ φθινοπωρινὰ δάση... αὐτὴ ἡ μαγεία τῶν ἀπέραντων θαλασσῶν μὲ τὴν ταραγμένη πάντοτε ἐπιφάνεια καὶ τῶν φωτεινῶν ἀρχιπέλαγων μὲ τὰ διαδήματα τῶν νησιῶν... αὐτὸς δὲ διαλός καὶ διαυγῆς θυμὸς τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἔξωτερικῆς ζωῆς της... αὐτό, ἐπεὶ τέλον, τὸ πλούσιο ἄνθισμα καὶ κάρπισμα, δείχνουν πώς ἔφερε πᾶν στὴν ὁριστήτη.

‘Ο Γκαῖτε βλέπει τὴν γῆν ἐναντίον ὅν, σφαιρικῆς μορφῆς καὶ κλειστὸν στὸν ἔσαντό του ποὺ ἐκδηλώνει τὴν «ζωτικότητά» του μ’ ἐναντίον εἴδος «σφύξεως», δηλαδὴ κανονικῆς διαστολῆς καὶ συστολῆς στὸ διάστημα τοῦ ἡμερογνυκτίου⁽¹⁾, — ἐναντίον ὅν προικισμένο, ὅπως λέγει, μὲ ἐναντίον φυσικὸν ὀργανισμό⁽²⁾.

Κι ἀληθινά τὴν γῆν ζεῖ, πάλλεται, ἐνεργεῖ, σφύζει, ἀνακυκλώνει τὶς τεράστιες δυνάμεις ποὺ κλίνει, χωρὶς ὁρισμένο σκοπὸν καί, θὰ ἔλεγα, χωρὶς ἐλπίδα. Ἀπὸ τὸ μυχὸν τοῦ εἶναι τῆς ἀναπηδοῦν μεγάλα κύματα φλογερῆς ζωῆς ποὺ ἀπλώνουν λαμπρὰ χρώματα, λαμποκόπιον καὶ ἔξαφανίζονται, παρασυρόμενα ἀπὸ τὸν ἄνεμο τοῦ πεπρωμένου της. Στὰ ἄγνωστα καὶ ἀνόρατα βάθη τῆς κυκλοφοροῦν οἱ δλόθιεροι χυμοὶ τῆς ζωῆς ποὺ ἀναβρύζουν ἀπὸ τὴν οὔζα, διαθέουν τὸ σῶμα της καὶ κατανέμονται στὸν καρποὺς καὶ στὰ φύλλα ποὺ στολίζουν τὴν ἐπιφάνειά της. Ἡ ἴστορία της — μεγαλοπρεπὴς καὶ θαυμαστὴ ὅπως καὶ ὅσο τὴν ἴστορία τῶν ἀλλων πλανητῶν — εἶναι γνωστὴ στὶς μεγάλες τῆς γραμμές. Ὁ γεωλόγος καὶ ὁ γεωφυσικὸς — οἱ δεσμοί τους μὲ τὸν ἀστρονόμο καὶ τὸ μεταφυσικὸν εἶναι ἀμέσως αἰσθητοὶ — ἀναπαραστήσαντε μὲ μιὰ ὑπέρτατη διαύγεια καὶ ἀκρίβεια τὴν ζωή της, τὴν ἔξελιξή της· ἀκτινοσκόπησαν τὰ σπλάχνα της· ἀγκάλιασαν μ’ ἐναντίον διανοητικὸν βλέμμα ἑκατομμύρια ἑτῶν γόνιμα σ’ ἐκπληρώσεις· εἶδαν — πνευματικὰ — τὴν ἀρχικὴ μάζα, τὸ

(1) Ἡ ἱδέα αὐτή, ἀποτέλεσμα τῆς ἀμεσῆς ποιητικῆς του ἐνοράσεως, ἐπεκυρώθη μὲ κάποιο τρόπο ἐναντίον αἰῶνα ἀργότερα ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῆς «γήινης παλίρροιας», τῆς θυμικῆς δηλαδὴ ἀνυψώσεως καὶ καθόδου τῆς γῆς, ἐλαφρῆς βέβαια καὶ μόλις ἀντιληπτῆς, στὴ διάρκεια τοῦ ἡμερογνυκτίου.

(2) Ἡ εἰκόνα τῆς γῆς ως φυσικοῦ ὀργανισμοῦ, μητρικῆς πηγῆς ὅλων τῶν ἀλλων, εἶναι ἀγαπητὴ στὴ φιλοσοφία τῆς φύσεως (*Naturphilosophie*) ὅλων τῶν καιρῶν. Ὁ Ἔγελος τὴν χρησιμοποιεῖ ως εἰσαγωγὴ στὴ μελέτη τῆς ὀργανικῆς φυσικῆς καὶ ἡ γεωλογία, ὅπως λέγει, δὲν εἶναι παρὰ τὴν μορφολογία τοῦ γήινου ὀργανισμοῦ.

ΟΚΤΩ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΑ

ἀρχικὸ δαχτυλιδένιο κῦμα ποὺ ἀνάβουσε ἀπὸ τοὺς κόλπους τοῦ γεννήτορος ἥλιου σὲ μιὰ ἄγνωστη στιγμὴ τοῦ σκοτεινοῦ παρελθόντος, νὰ μεγαλώνῃ, νὰ δργανώνεται, νὰ σφύζῃ ἀπὸ παλμοὺς ζωῆς, νὰ διατρέχῃ τὴν ἀνοιξή της, τὸ θέρος της, τὸς ἀρχὲς τοῦ φθινοπώρου της· προέβλεψαν τέλος τὰ γεράματα της ποὺ ἔρχονται, τὶς τελευταῖς ήμέρες της ποὺ θάρυθιν, τὸ μοιραῖο τέλος ποὺ θὰ σημάνῃ κάποτε γιὰ πάντα . . (¹).

Δὲν θὰ ἐπαναλάβω ἐδῶ ὅτι εἶναι πολὺ γνωστὸ σὲ κάθε πληροφορημένο μάτι—καὶ περίπου γνωστὸ στὸ πιὸ ἀπληροφόροτο. Θὰ προχωρήσω, τούτωντίο, μὲ δὲ τὴν ἀσφάλεια ποὺ δίνει ἡ γνώση τῶν προβλημάτων, στὴν ἔρευνα τῆς ἐπίγειας ζωῆς—καὶ τῶν μօρφῶν ποὺ πῆρε στὴν ἐμμράνει της,—ἔρευνα ποὺ εἶναι τὸ κύριο θέμα καὶ ὁ πραγματικὸς σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου.

26

Θὰ ποὺ ἐπιτραπῇ ἐν πρώτοις μιὰ παρέκβαση :

Ἡ ζωὴ, ὅπως τούλαχιστο ἐμφανίζεται στὸ ρεῦμα τῆς γεωλογικῆς ἴστορίας, εἶναι τόσο καταπειστική, ὥστε σπάνια μποροῦμε νὰ στοχαστοῦμε ἡρεμα καὶ ἀπροκατάληπτα μπροστά της. Ἐξασκεῖ ἐπάνω μας μιὰ ἐλέη τόσο ζωηρή, ὥστε συχνὰ συγκεντρώνουμε τὴν προσοχή μας μόνο σ' αὐτή, τὴν ὑψώνουμε στὴ θέση ὑψηλῆς μορφῆς καὶ τελευταίου σκοποῦ τῆς συνόλης πραγματικότητας, τὴν περιβάλλουμε μ' ἔνα μεγάλο θεῖο φωτοστέφανο, μὲ μιὰ ἀτιμόσφαιρα ἔκτὸς χρόνου, μ' ἔναν οὐρανὸ ἀποθεώσεως.

Τὰ μάτια μας,—κι ὅταν εἶναι γεμάτα ἀπὸ τὸ πάθος τῆς καθαρῆς γνώσεως καὶ ἔρευνας,—ἀγαποῦν νὰ ἔχουν δάζονται ἐπάνω στὸ θιαυμάσιο θέμα της. Οἱ ἔφοροι κάμποι· τὰ ἐαρινὰ λειβάδια καὶ τὰ φθινοπωρινὰ δάση· οἱ φρουντωμένοι κῆποι μὲ τὶς πλούσιες κλίμακες

(¹) Τὸ μέλλον τοῦ πλανήτου μας,—ὅπως δὲν τῶν «ἀδελφῶν» πλανητῶν καί, a fortiori, δὲν τοῦ «κόσμου»,—δὲν εἶναι ἔνας ποταμὸς χωρὶς ἐκβολές, οὗτε μιὰ πρόοδος ἐπ' ἄπειρον χωρὶς τέλος: ὑπάρχει ἔνα τελευταῖο δριο ποὺ θὰ τὸ φθάσῃ ἀναγκαστικὰ κάποια στιγμὴ—κάποια στιγμὴ ποὺ δὲν θὰ διαλέξῃ—καὶ χωρὶς ζωὴ, χωρὶς ζέστη καὶ ἀκτινοβολίες, νεκρός, ἀπολιθωμένος καὶ παγωμένος, θὰ καταφύγῃ στοὺς κόλπους τοῦ γεννήτορος ἥλιου—ποὺ κι αὐτὸς θὰ βασιλεύῃ στὸν δρίζοντα τῆς ἀνυπαρξίας γιὰ πάντα.